

ПРО ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ ОХОРОНИ ПРАЦІ І ЇЇ ПОЛОЖЕННЯ В СИСТЕМІ НАУК

SUBJECT, METHODS OF LABOR SECURITY AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF SCIENCE

Анотація. Установлено ідею предмета охорони праці, з'ясовані складові та наведено його визначення. Досліджено місце охорони праці в системі наук та її зв'язок з іншими науками.

Summary. Idea of subject of labor security is established, its components are defined and definitions are presented. Place of labor security in system of science and its link to other sciences are studied.

Відомо, що теорія і практика є філософські категорії, що позначають відповідно духовну і матеріальну сторони предметної діяльності людей: пізнання дійсності, з одного боку, і, перетворююче практичне начало, з іншого. Відповідно до цього визначення теоретична (чи наукова) діяльність передбачає формування цілей практичних дій і визначальних засобів їхнього досягнення. Практика ж являє собою безпосередню діяльність щодо забезпечення існування і розвитку, насамперед, об'єктивного процесу матеріального виробництва, що становить основу життя людей. При цьому практична діяльність неодмінно узгоджується з цільовими настановами існуючої теоретичної бази. У цьому варто вбачати нерозривний зв'язок теоретичних і практичних начал людського буття. Проте логіка діалектичного мислення далека від розуміння теорії (науки) як самодостатнього явища. Звідси і випливає широко відома теза про те, що тільки та теорія здатна мати глибокі корені в житті, яка пов'язана з практикою, обслуговує потреби практики і перевіряється практикою. Тому потреби життя, практики мають служити пріоритетним началом для теорії пізнання.

Разом з тим істинність пізнавального результату є центральним і найбільш сильним регулятивом науково-пізнавальної діяльності. Орієнтація на істинність відповідає найбільш фундаментальним інтересам людського роду щодо забезпечення виживання, відтворення, оптимальних умов існування. Але принципово важливо і те, що стосовно до науки вимога істинності набуває характеру лише в сполученні з низкою інших пізнавальних норм і цінностей. До числа найбільш універсальних, але мінімальних вимог науковості, значимих для всіх галузей наукового пізнання фактично в усі історичні періоди, можна віднести наступні [1]:

Предметність. Наукові знання мають специфічний характер у тому смислі, що вони відносяться до визначеної, виділеної предметної галузі й їхнє змістовне значення визначається відповідністю чи невідповідністю своєму предмету. Формування предмета дослідження визначається не тільки деякими параметрами того чи іншого фрагмента об'єктивної дійсності (цілісність, стабільність), але і характером самої реальності задаваних питань, тобто чинниками, які є належністю суб'єкта пізнання.

Проблемність. Конкретне, реальне наукове дослідження являє собою не пошук абстрактних істин, а сукупність спроб вирішення певних проблем. Тому науковим можна вважати тільки таке повідомлення, яке фіксує проблемну ситуацію, а саме, у повідомленні відображається щось невідоме і ставиться задача перетворити його у відоме.

Обґрунтованість. Вирішуючи проблеми, формулюючи обґрунтування про ту чи іншу предметну галузь, учений прагне виявити і представити в розгорнутій формі підстави, аргументи на користь тих чи інших тверджень або заперечень. Звичайно, те чи інше обґрунтування присутнє й у повсякденному знанні, при вираженні думок, але характерним і специфічним для науки є саме прагнення до повноти обґрунтованості і доказовості.

Інтерсуб'єктивна перевірка. Для науки характерно також і те, що її аргументи відкриті для критичної перевірки будь-яким суб'єктом, який володіє нормальними здібностями і відповідною підготовкою. Наукове знання апелює не до того чи іншого суб'єкта, його почуттів, емоцій, переживань, а до того, що при забезпеченні необхідних умов буде відтворено.

Системність. Системність означає упорядкованість знання відповідно до принципів. З метою обґрунтування вирішення проблеми наукові знання організуються в певну систему за логікою відображуваного в знанні предмета.

У контексті викладеного охорона праці, як вид діяльності, може бути представлена, по-перше, як галузь знання, як теорія, що описує, пояснює і передбачає функціонування цього виду діяльності і, по-друге, як система практичних заходів і засобів правового, організаційно-технічного, соціально-економічного й іншого плану, покликаних забезпечити життя, здоров'я і працездатність людини в

процесі праці. Причому кожне з умовно прийнятих напрямків діяльності, як теоретичне, так і практичне повинно мати свій предмет: для практики - це предмет діяльності (дій), для теорії – предмет пізнання. А в загальному для охорони праці, як виду діяльності – предмет охорони праці. З метою наочності буде корисним представити викладене у вигляді схеми, наведеної на рис. 1.

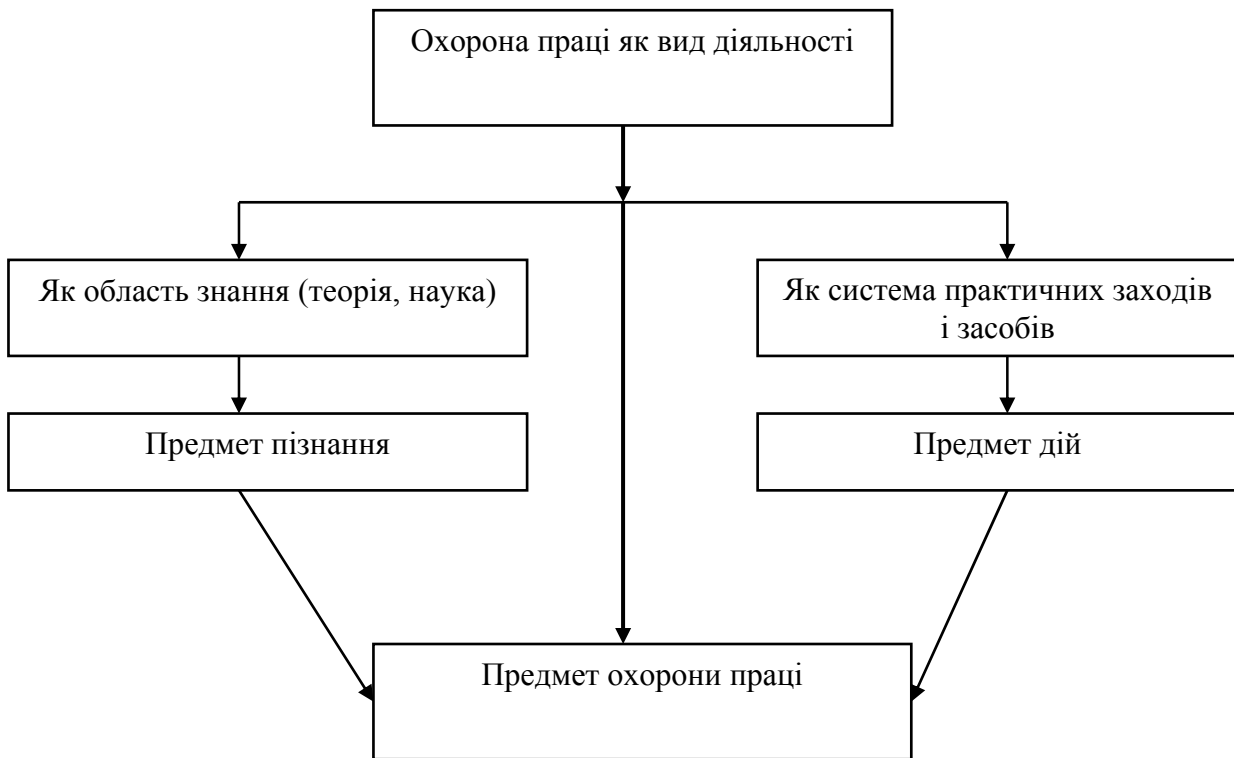

Рисунок 1 – Інтерпретація структури охорони праці

Наведена на рис. 1 довільна інтерпретація структури охорони праці дозволяє, на думку автора, визначити предмет її діяльності як сукупність предметної спрямованості двох, зазначених на схемі, складових.

Справді, охорона праці як система визначених Законом України “Про охорону праці” (далі – Закон) практичних заходів і засобів має бути спрямована на збереження здоров'я і працездатності людини шляхом реального створення належних умов праці на робочому місці й у робочій зоні. Якщо врахувати ту обставину, що абсолютно безпечних умов праці існувати не може, тобто якийсь рівень небезпеки і шкідливості завжди має місце, то предметом практичного начала в галузі охорони праці варто вважати створення таких умов трудової діяльності, за яких можливий вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих факторів було б зведено до мінімуму.

У свою чергу, предметом теоретичної роботи в галузі охорони праці чи предметом пізнання могли б бути такі напрямки:

- удосконалення методології працезахоронної діяльності в напрямку підвищення її профілактичної ефективності;
- роз'яснення й обґрунтування конституційного права працівників на гідні для людини умови праці;
- роз'яснення й обґрунтування правових відносин між працівником і роботодавцем з питань охорони праці в плані реалізації державної політики в цій галузі діяльності.

Однак з урахуванням пріоритетів, обумовлених усе ще високим рівнем виробничого травматизму, насущним предметом теоретичної роботи в галузі охорони праці має бути, як представляється, удосконалення методології працезахоронної діяльності в інтересах реалізації державної політики в цій сфері.

Таким чином, маючи трактування поняття предмета працезахоронної діяльності як з позиції практики, так і з позиції теорії, можна було б сформулювати його у загальному вигляді. Проте перед цим є сенс зробити деякий екскурс у зону існуючих щодо цього думок, яких, скажімо, не так вже і мало, але відзначимо три з них, що згадуються найбільш часто в публікаціях з питань охорони праці:

- людина в контексті її трудової діяльності;
- праця (трудова діяльність);
- система “людина-машина-виробниче середовище”.

Не будемо докладно аналізувати рівень ймовірності представлених думок на їхню відповідність обраній предметній спрямованості. Скажемо тільки, що здоров'я людини і її безпека в будь-яких сферах життя і діяльності повинні бути пріоритетними серед усіх інших загальнолюдських цінностей. І в цьому аспекті вищепредставлені концепції щодо предмета охорони праці заслуговують на певну увагу. Однак аксіоматичної очевидності предмета охорони праці, що виражається за допомогою представлених вище варіантів (чи концепцій), чітко, усе-таки, не проглядається. Тому дозволимо собі, в принципі, виразити ідею предмета охорони праці у вигляді двох тез:

– забезпечення на робочому місці умов праці, за яких можливий вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників буде зведено до мінімуму;

– удосконалення методології охорони праці в інтересах здійснення мети державної політики в цій галузі, а також сприяння реалізації конституційного права працівників на охорону їхнього життя і здоров'я в процесі трудової діяльності.

Можуть сказати, що подібний вид інтерпретації предмета охорони праці надмірно докладний. І з цим не можна не погодитися. Однак, міркуючи на теми охорони праці не можна і не враховувати тієї обставини, що цей вид діяльності відрізняється від інших дуже високим рівнем практицизму. У цьому відношенні з охороною праці можна порівняти, хіба що, діяльність правоохоронних органів або, якоюсь мірою, медицини, що, як і охорона праці, мають безпосереднє відношення до усунення і профілактики небезпек, які загрожують життю і здоров'ю людини. Приймаючи до уваги пріоритетність практичного начала буде правильним визначити предметом охорони праці, як виду діяльності, сам процес реалізації державної політики щодо забезпечення умов праці, за яких можливий вплив на працівника небезпек виробничого середовища буде зведено до мінімуму. Така постановка зовсім не виключає необхідності проведення інтенсивних робіт науково-дослідного характеру і, особливо, у частині вишукування ефективних способів профілактики небезпек. Однак усі ці роботи повинні проводитися винятково в інтересах вищевизначеної предметної спрямованості.

Наука, як відомо, є сфера дослідницької діяльності, що спрямована на створення нових знань про природу, суспільство і мислення, і, яка включає в себе всі умови і моменти цього творіння, які варто вважати, власне, атрибутами, причому необхідними і достатніми атрибутами науки, як системи знань, що розвивається. Це вчені з їхніми знаннями і здібностями, кваліфікацією і досвідом; наукові установи, експериментальне і лабораторне устаткування, методи науково-дослідної роботи, понятійний і категоріальний апарат, система наукової інформації, а також уся сума знань наявних, вже існуючих, що виступають як передумови, як засоби, як результат наукового виробництва. Врешті-решт – це і є науковий потенціал будь-якої науки, у тому числі й охорони праці, якщо мова йде про такий.

Після виходу у світ Закону України “Про охорону праці” (1992р.) в Україні проведена значна робота зі створення і множення наукового потенціалу охорони праці з метою перетворення її в самостійну галузь знань. Свідченням цьому може служити велика кількість нормативно-правових актів, впроваджених у практику працезахоронної діяльності, а також численні теоретичні розробки українських вчених і дослідників у галузі охорони праці. Безперечно, що вони неухильно і поступово формують необхідну концептуальну основу охорони праці для виділення її в самостійну науку. Однак темпи цієї роботи залишають бажати кращого. Причин тут багато. І головна з них – недостатнє фінансування наукових праць у цій сфері, обумовлене відомими труднощами періоду, що переживає країна.

Внаслідок цих обставин у загальній системі наук охорона праці може бути розглянута як прикладна наукова дисципліна, пов'язана насамперед з ергономікою – наукою про раціональну облаштованість робочих місць і виробничих процесів для підвищення комфортності, продуктивності і якості праці. Інтеграція теоретичних і практичних начал охорони праці в ергономіку істотно збагачує останню і, у той же час, сприяє досягненню цілей державної політики в галузі охорони праці і, особливо, в частині реалізації ідеї профілактики виробничого травматизму.

Зі структури охорони праці легко визначається зв'язок її з іншими науками. Так, медико-біологічні знання базуються на таких науках, як біологія, анатомія, гігієна, токсикологія, епідеміологія й інших, інженерно-технічні – на спеціальних інженерних, а також загально-технічних науках (опір матеріалів, механіка, електротехніка, світлотехніка тощо), соціально-економічні – на гуманітарних чи суспільних (економіка, філософія, менеджмент, психологія, педагогіка, право тощо) [2].

З усього різноманіття наук, на які спирається охорона праці, особливе місце займає біологія. Біологія (від грецьк. *bios* – життя) – наука про живу природу, що вивчає будову, життєдіяльність і розвиток організмів при взаємодії їх з навколишнім середовищем. Вона є основою для медицини, науки про людину як біологічний об'єкт. Медицина (від грецьк. *mediko* – лікую) – система наукових знань і практична діяльність, спрямована на збереження і поліпшення здоров'я людей, попередження і лікування хвороб. У процесі розвитку медицина диференціювалася на ряд самостійних наук, що вивчають: будову людини (анатомія), функції її організму (фізіологія), механізм розвитку хвороб (терапія, психіатрія тощо), взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем (гігієна), властивості отрути і дію її на людину (токсикологія), збудників заразних (інфекційних) захворювань людини, їхнє виникнення і профілактику (епідеміологія) тощо.

На стику медико-біологічних, суспільних і технічних знань сформувалися психологія праці, ергономіка, технічна естетика й інші науки, що певною мірою дозволяють грамотно підходити до проблеми безпеки праці. Психологія праці як галузь психологічної науки вивчає психологічні властивості особистості, психологічні особливості різних видів трудової діяльності, їхню залежність від суспільно-історичних і конкретних гігієнічних виробничих умов. До психології праці відноситься інженерна психологія, що вивчає систему “людина-машина” (ЛІМ). Система ЛІМ – це система, в якій людина-оператор взаємодіє з технічним пристроєм у процесі трудової діяльності. Під поняттям “машина” мається на увазі не тільки устаткування, але і механізми, пристосування, пульти керування й інші засоби праці. Метою інженерної психології є розробка оптимальних засобів відображення інформації, а також вимог до конструкції машин, приладів з урахуванням психологічних властивостей людини, що дозволяють підвищити безпеку експлуатації цих машин.

Велику роль у формуванні сприятливих умов відіграє технічна естетика. Технічна естетика (від грецьк. *aistetikos* – той, що відчуває) вивчає соціально-культурні і технічні проблеми формування гармонічного предметного середовища, що створює сприятливий настрій, зменшує можливість травмування.

Рівень безпеки будь-якої діяльності залежить також від деяких соціогенних показників, тому охорона праці у своїй практиці використовує результати дослідження соціології, яка розкриває процеси, що визначають відношення до праці, мотиви трудової діяльності, соціологічні аспекти умов праці і плинності кадрів тощо. Соціологія праці тісно пов'язана з економікою праці, що вивчає конкретні форми і методи свідомого використання економічних законів в галузі підвищення ефективності організації, планування, стимулювання і т.п. Соціологія й економіка праці взаємодіють одна з одною і доповнюють одна одну, об'єднуючись в рамках наукової організації праці і управління, що є необхідною умовою не тільки зростання продуктивності праці, але і її безпеки.

Кінцева мета економіки – благо людини, збереження її здоров'я, створення максимальних можливостей для її саморозкриття й удосконалювання. Але людина одночасно і вирішальний елемент виробництва, і успіх виробничої діяльності найбільшою мірою залежить від рівня фізичного, розумового, духовно-морального розвитку людини, від її відношення до праці і безпеки.

Серед суспільних знань у питаннях безпеки будь-якої діяльності людини значне місце займають правові знання. Право як система соціальних норм і відносин, що охороняються державою, законодавчо забезпечує безпеку не тільки праці, але і будь-якої діяльності людини.

Метод, як відомо, у самому загальному значенні цього слова – спосіб досягнення мети за рахунок раціонального упорядкування діяльності. В основі всіх методів лежать об'єктивні закони дійсності. Існують спеціальні методи конкретних наук, оскільки останні вивчають свої специфічні предмети. Однак обставина ця зовсім не означає, що методи однієї науки однозначно не можуть бути використані в інтересах іншої. Саме в принциповому плані. Тому всякого роду судження про винятковість системи методів охорони праці і неможливості в зв'язку з цим використовувати в її інтересах методи інших наук, варто думати априорі необгрунтованими. До речі замітимо, що урахування досягнень інших галузей знань для вирішення проблем охорони праці передбачено Законом “Про охорону праці” (ст.4).

Інша справа, якщо мова йде про методологію. Але не як про сукупність методів, прийомів, пізнавальних засобів, а як галузі знання, що вивчає передумови і принципи організації пізнавальної і практично-перетворюючої діяльності. Особливість методології охорони праці полягає, на думку автора, у тому, що вона відштовхується від державної політики в галузі охорони праці, фокусуючи свою увагу й орієнтуючи принципи на всіляку реалізацію її специфічних задач. І в цьому відношенні методологію охорони праці можна вважати неповторною.

Усе вищенаведене є думкою тільки автора і не претендує на абсолют. Можливо, що деякі положення можуть бути спірними. Проте зазначимо при цьому, що наведена в тексті інтерпретація поняття “предмет охорони праці” якоюсь мірою відбиває суть мети, на реалізацію якої спрямована (чи повинна бути спрямована) державна політика в цій сфері діяльності, оголошена Законом “Про охорону праці” у редакції 2002 року. Відзначимо також, що теорія охорони праці, як форма організації наукового знання, знаходиться в стадії розвитку, що не дозволяє надійно визначити необхідний сучасний рівень охорони праці і забезпечити перспективні напрямки досліджень і розробок у цій галузі. Однак це може служити темою окремих міркувань.

Література

1. *Кезин А. В.* Менеджмент: методологическая культура: Учебн. пособие. – М.: Гардарики, 2001. – 269 с.
2. *Ширшков А. И.* Менеджмент охраны труда: Учебник. Серия «Учебники и учебные пособия». – Ростов- на-Дону: Феникс, 2000. – 384 с.